

народа у својим дубинама, потрешен до оног напора, којим се људи обичне памети, уздижу до тог достојанства мудраца, где год се плашљиво обилазила расправа, око оних питања, која би била у стању разбуктати ватру одушевљења. Пример нам је томе прво, европско стање у столећу, које дође после реформације, друго, духовни покрет у другој половини осамнаестог века, мада је он био ограничен на образованије сталеже; а треће, што је још краће трајало, време Гета и Фихта када је врио немачки дух. - Ови се одсеци битно разликују у мњењима, која се у њима истакоше, али личе један на другог у томе, што се свим трима, збацио јарам старинских мњења. У сваком, од та три одсека, отрешено је застарело насиље, које је тиштало духове, али није ништа ново постављено на то место. Покрет који се распростро одатле, учинио је Европу оним, што је она данас. Свако усавшавање, које се од тог доба учинило у назорима и установама људи, даје се свести на ова три покрета. Већ одавно показују знаци времена, да су ова сва три малаксала и не можемо се надати новом покрету, ако испочетка не остваримо нашу духовну слободу.

Да пређемо сада на други део нашег доказа, да оставимо из вида да донешена мњења могу бити погрешна, већ да претпоставимо да су она истинита; па да испитамо, колико вреде, на то ослањајућа се уверења, чим се не може слободно и отворено препирати о њиховој истини. Ма како да не радо допушта онај, који се чврсто држи свог мњења, да оно може бити и погрешно; то би ваљало да помисли, да ће му се мњење, ма како оно истинито било, сматрати ипак као мртва догма а не као жива истина, ако није слободно претресати га из темеља, што чешће и без икаквог зазора.

Има нека врста људи (срећом нема их тако много као пре), који су задовољни, ако се ко само слаже с оним што они држе да је истинито, мада никако и не зна разлог том мњењу макар га и не знао бранити, кад се оно ма како површно нападне. Пође ли тој врсти људи за руком, да своја мњења натуре као заповести друштва, онда наравно да држе, пре зло него добро, кад се на њихова мњења нападне. Где год они владају готово је немогуће, доскорашња мњења и смишљено и промерено оборити, а још мање се дају она оборити несмишљено; да се пак истраживање сасвим искључи, то се не може извести, јер почне ли се оно једном, то ће вера која се не оснива на уверењу пасти, чим има и најмање изгледа да се она може оповрћи. Остави ли се ова могућност на страну- узме ли се да истинито мњење живи у души, али живи као предрасуда, као догма, која не зависи ни од каквих доказа, која одговара свим разлозима-опет то онда није начин, којим се може истина одржати. То се не зове познавати истину. Истина која се тако одржава само је једно сујеверје више, које је случајно пришивено речима које изражавају истину.

Када треба да се ум и снага суђења људи изоштравају што бар протестанти допуштају, оно на чему се могу ова својства згодније изоштравати него на стварима, које нас се тако блиско тичу, да свако сматра да му је неопходно, нужно образовати о њима своје мњење. Ово испитивање разлога свом мњењу, доприноси највише томе, да се људска памет преобрази. Све оно, што се мисли о стварима, где је важно мислити о њима, онако како ваља, ваља знати бранити, бар од најобичнијих напада.

Можда ће се рећи: "Из тога што ко није чуо, да се једно мњење обара, не следи још да он исповеда а не увиђа то мњење. Ко учи геометрију не учи само правила, он разуме и учи и доказе, и чудо би било рећи, да он не сазнаје и разлоге геометријских истина; с тога што